کێشەی شیعە وسوننە
کورتە باسێکی مێژوویی

عارف کەریم ـ ستۆکهۆڵم

سەرنجێکی پێویست / دەمێک بوو لە پاڵ چاوخشاندن بە لاپەڕەی ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردیەکاندا ، دەگەڕام بە دووی بابەتێک لە شێوەی وتار ، لێکۆڵینەوە ، توێژینەوە لەسەر کێشەی شیعە و سوننە کە گەورەترین کێشەی سەردەمە لە عێراقدا لە دوای کێشەی کورد ، بەتایبەتی ئەمە یەکەمجارە لە مێژووی عێراقدا شیعەکان بەڕەسمی هاوبەشی دەکەن لە هەڵبژاردنەکاندا و لیستی یەکەمی سەرکەوتن بەدەست دێنن و دەبنە خاوەنی دەسەڵات . بەداخەوە دەڵێم باسێکی مێژوویی چڕوپڕی لەوبابەتە بەرچاوی من نەکەوت بە زوبانی کوردی ، ئەوە ناڵێم کە دەیان کتێب و کتێبولکە و باس ولێکۆڵینەوە بە زوبانی عەرەبی نوسراون لەو بارەیەوە .

جگەلەوە خۆیشم پێویستیم بە هەندێ زانیاری هەبوو لەسەر مەزهەبی شیعە ، سەرهەڵدانی مەزهەبەکە ، ڕێبازەکەیان ، درووشمەکانیان ، ئامانجەکانیان ....تاد ناوبەناویش تێبینی ئەوەم دەکرد هەندێ نووسەر سوننە و سوننی هەروەها شیعەو شیعی لێک جیاناکەنەوە و تێکەڵ بە یەکیان دەکەن لە نووسینەکانیاندا .

خۆشبەختانە لە سەفەرێکم بۆ دەرەوەی سوید چەند کتێبێکم کڕی ، لەناو ئەوانە (وعاظ السلاطين) ی دکتۆر علي الوردي بوو کە بەشی یازدەی کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ کێشەی شیعە و سوننە . ئەم کتێبە دەمێکە چاپ کراوە و دوای کەوتنە بازار کێشەی زۆری لێکەوتۆتەوە و بەلایەنی کەمەوە بە پێنج کتێبی تر وەڵامی دراوەتەوە . نووسەری کتێبەکە پەنای بردۆتە بەر ژمارەیەکی زۆر لە سەرچاوە بۆ نووسینی ئەم بەشە ، لەوانە (علي الوردي ، خوارق اللاشعور ج1 ص8 ، سيد الاهل، الخليفة الزاهد ص103 ،الزمخشري ، الكشاف ج1ص64 ، ابن حجر ، الصواعق المحرقة ، ص72 ــ108 ،الشهرستاني ، الملل والنحل ج1 ص79 ابو فرج الاصفهاني ، مقاتل

الطالبيين ص 247 ، الخطيب البغدادي ، تاريخ بغداد ج 13 ص398،328 احمد امين ،ضحي الاسلام ، ج2 ص 184 ج3 ص286 سعد محمد الحسن ، المهدية في الاسلام ص88 جرجي زيدان ، التمدن الاسلامي ج4 ص119 ، محمد برانق ، البرامكة في ظل الخلفاء ص126ــ127 محمد حسين الزين ، الشيعة في التاريخ ص 193،220 . ئەمانەو دەیان سەرچاوەی تر ناویان هاتووە لە کتێبەکەی دکتۆر عەلی ئەلوەردی کە بە پێویستی نازانم ناوی هەموویان بەرم .

من هەوڵم داوە بەشی یازدەی کتێبەکە(قضية الشيعة والسنة) وەربگێرمە سەر زوبانی کوردی بەدەستکارییەوە. وەرگێرانەکە هی تەواوی دەقەکە نییە و بازم داوە بەسەر هەندێ برِگەدا کە سەرنج ڕاناکێشێت ، یاخود جاری واهەبووە چەند دێرِێکم لە برِگەیەکدا هەڵبژاردوە و ئەوانەی ترم خستۆتەلاوە چونکە نەمویستووە لە ناوەڕۆکی بابەتەکە لابدەم کە مەسەلەی شیعە و سوننەیە و کارم بە وردەکاری تر نەبووە . مەبەست لەم وەرگێرِانە پێشکەشکردنی هەندێ زانیارییە لە سەر کێشەی ناوبروا ، هیوادارم بەدڵی خوێنەرو ڕەوشەنبیری ئازیز بێت . کێ بزانێ کەسێکی لەمن باشتر پەیدا ببێ و پیاداچوونەوەی بەشی یازدەی کتێبی ناوبراو بگرێتە ئەستۆی خۆی و پێشکەشی بکاتەوە بە خوێنەران ، یان وەرگێرِانەکەی من هەڵسەنگێنێ و شەنوکەوی بکات و بە خامەی ڕەنگینی دەوڵەمەندی بکات و هەڵەکان ڕاست بکاتەوە بۆئەوەی لێوەی فێرببین و سوپاسی بکەین .

ئەم مەسەلەیە هەتا بڵێی ئاڵۆزە بەتایبەتی لە عێراقدا ، ئەو وڵاتەی دەشێ بێی بڵێیت وڵاتی مرۆڤ کوژ . هیچ وڵاتێک ئەوەندەی عێراقی نەچێشتووە بەدەست ئەم مەسەلەیەوە ، ئەم دوو تاقمە هەریەکەیان خۆی بەڕاستتر دەزانێ وەک لەویترو بەلای خۆیدا دایدەشکێنێ ، ئەوەی پێی پەروەردە بووە و لەسەری ڕاهاتووە لە داب و نەرِێت و بیروباوەڕ ، هەر ئەوەی بەلاوە گرنگە و دەیلێتەوە و دەیلێتەوە . بەربەرەکانی و پێکەوەهەڵچوونی ئەمانە جێی پێکەنینە لای مەنتیقی (وتار ، وتە ، بەڵگە) کۆمەڵایەتی و بە پێکەوەهەڵچوونی خێڵەکی ناوزەدی دەکات .

پیاوە ئاینییە کانی شیعەو سوننە لەسەر بنەمای خێڵەکی ناکۆکییان هەیە ، هەرلایە خراپ سەیری لایەکەی تر دەکات . ئەم دوو تائیفەیە لەسەرەتادا یەک بوون و دوایی دەسەڵاتداران و ئامۆژگاریەکانی ئەوان لەیەکی جیاکردنەوە.
لەسەردەمی ئەمەویەکاندا شیعە و سوننە وەکوو یەک حزب وابوون (حزبی شۆڕش) ، شیعە بەزەبری شمشێرەکانیان شۆڕشیان بەرپا دەکرد دژی دەوڵەت ، کەچی ئەهلی سوننە شۆڕشیان دەکرد بە پشتبەستن بە وتەکانی پەیامبەر . ئەمان بەزوبانیان شتە خراپ و ناشیرینەکانیان ڕەتدەکردەوە ، ئەوانیتر (شیعە) بەدەست دەیانکرد . ئەوەی شایانی باسە زاراوەی (اهل السنە والجماعە) لە زەمانی موتەوەکیل دەرکەوت ، پێشتر پێیان دەگوتن ئەهلی حەدیث . حەدیس و سوننە لەهەندێک رووەوە لەیەک دەچن .
لەسەردەمی ئەمەویەکاندا هەرکەسێک (سیرة اهل الحدیث) واتە ئاین و وتەکانی پەیامبەر ــ ی بخوێندایە ، خۆی لەبەرەی دوژمن و دژ بەلایەکەی تر دەبینییەوە .
لەڕاستی دوور ناکەوینەوە ئەگەر بڵێین ئەهلی حەدیث هێندەی شیعەکان دوژمنایەتی دەوڵەتی ئەمەوییان دەکرد . ئەوەی ئەمانی لە شیعەکان جیادەکردەوە ئەوەیە کەپەنایان دەبردە بەر چەکی حەدیث بۆ بەگژداچوونەوەی زوڵم و زۆرو گەندەڵیی ئەوسەردەمە .
شۆڕش دووجۆر چەکی پێویستە ، چەکی شمشێر و چەکی قەڵەم ، هیچ شۆڕشێک لە دنیادا نەیتوانیوە سەرکەوتن بەدەست بهێنێ بەبێ قەڵەمی بەهێز (واتە زوبانی بەهێز) بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕەکانی لە نێو خەڵکیدا چونکە شمشێر بەتەنها بەس نییە بۆ پشتگیریکردن لە بیروباوەڕی شۆڕشگێری . ئەگەر عەقڵی ڕاوەستاو و ملکەچ دانەماڵی لە خەڵکیی و بیری ئەوان نەگۆڕی ، ئەوا شمشێر بەتەنها ناتوانێ شۆڕشی سەرکەوتوو بەرپابکات
عەباسیەکان جیاوازییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ ئەمەویەکانی پێش خۆیان نەبوو لەڕووی خوێنڕشتن و تاڵانکردن و گەنەڵیی و زۆرداری ئەوان ، بەشێوە کەمێک جیاواز بوون ، ئەگەنا هەر نەفرەتیان کردوە لە ئەهلی حەدیث و چەوساندوویانەتەوە و بەدرۆش فرمێسکیان بۆ هەڵڕشتوون ، بەڵام ئەهلی حەدیث بەمانە هەڵنەخەڵەتان و زرنگتر بوون لەوەی فێڵێکی وایان بەسەردا تێبپەڕێت .ئەوان لەسەر ڕێبازی خۆیان لایان نەداو داوای شۆڕشیان دەکرد و لایەنگری خاوەنەکانیان دەکردو چاکەکانی عەلی یان لەگەڵ

بیروباوەرە کۆمەڵایەتیەکانی ئەودا لەناو خەڵکیدا بڵاودەکردەوە کە دواتر خۆی و ئەولادەکانی لە پێناویدا ڕاپەرین .
ئیمامە گەورەو ناسراوەکانی دواسەردەمی ئەمەوی و سەرەتای سەردەمی عەباسی بە شیعەکردنیان کردبوە ڕێبازێکی سەیر و بەپێی ڕێبازی عەلی و بیروباوەڕەکانی ئەو خەڵکیان کۆدەکردەوە و گوێیان نەدەدایە ئەو زەرفە خراپەی دەوری دابوون .
لەدوای کوشتنی عەلی کوڕی ئەبو تالیب ، لەناوچەی کوفە شیعەکان بەهێزبوون و پێیان وابوو کەدەتوانن گیان بکەنەوە بەبەری عەلی دا هەروەها گیانی شۆڕشگێری لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا ، بۆ ئەم بەبەستە تائیفەی ئەهلی حەدیث یان لەگەڵدابوو ، ئەمانە (ئەهلی شمشێر و ئەهلی قەڵەم) ڕاپەڕین و توانییان دەوڵەتی ئەمەوی لەناوبەرن .دەوڵەتی ئەمەوی حوکمی خۆی بە زەبری شمشێر ڕاگرتبوو ، گوێی نەدەدایە قەڵەم وخستبویە لاوە کەبووە هۆی ڕووخاندنی ، بنەمای دروستبوونی دەولەتی ئەمەوی بنەمایەکی خێڵەکی بوو ، لەسەر ڕێبازی خەڵکی بیابان دەڕۆیشتن و ئەهلی حەدیسیان خستبوە لاوە بەڵام بایەخیان بە شاعیر دەدا وەکوو چۆن خەڵکی بیابان بایەخیان پێدەدا ، بەڵام بیریان چووبۆوە کە شاعیری شاریی وەکوو شاعیری بیابان نییە و بەرامبەر بەوەی دەیان وت داوای شتیان دەکرد ، بگرە زیاتریش ، ئەوانە بەلایانەوە گرنگ نەبوو جنێوبدەن بەوەی دوێنێ مەدح و سەنایان کردبوو ، هۆش وبیریان لای ماڵی دنیا و پارەوپوول بوو ، لەبەرئەوە کەدەوڵەتی ئەمەوی ڕووخا ، هەموو مەدح و سەناکانیش لەگەڵیدا ڕووخان و نەمان .
ئەهلی حەدیس خراپەی ئەمەویەکان و چاکەی دوژمنەکانیانی تۆمارکردوە کە نەوە لە دوای نەوە خەڵک دەیانخوێنێتەوە و بڕوای پێدەهێنن . مێژووی ئیسلام پڕە لە خراپەکاری ئەمەویەکان و مێژوونووسەکان کەمێک نەبێت باسی چاکەی ئەوانیان نەکردووە .
عەباسیەکان کە دوای ئەمان هاتن بایەخێکی زۆریاندا بەئەهلی حەدیس بەڵام هیچ پیاوێکیان خۆشنەدەویست کە لایەنگری عەلەویەکان و شۆڕشەکەی ئەوانیان دەکرد ، بێگومان عەباسیەکان شیعە بوون ، شیعەچێتی لای ئەوان بۆ ئەهل ئەلبەیت بوو کە مەبەست عەلی و ئەولادەکانی بوون ، عەباس لای ئەوان پێش عەلی و فاتیمە دەکەوتن ،

له میراتگری پەیامبەردا .مشتومڕەکانی نێوان مەنسوور و محەمەد عەبدوڵڵە ئەلحەسەنی نیشانەو سەرەتایەک بوو بۆ کەرتبوونی هەردوو خێزانی هاشم کەمەبەست بنەماڵەی عەلی و عەباس بوو ، ناکۆکییەکان و شەڕەقسەکان شمشێر وەشاندنی بەدوودا هات و ئیتر لەوکاتەوە پەیوەندیەکان ئاڵۆزو ڕووی لە زیادبوونە و هەر کەڵەکەدەبێت . ئەم ناکۆکیانە لە بنچینەدا ناکۆکی خێزانیی بوون کەدوایی گۆردرا بۆ ناکۆکی مەزهەبی ، بۆیە توێژەرەوەکان و لێکۆڵەرەوەکان ناتوانن دیراسەی سەرهەڵدانی ناکۆکی و ململانێکانی نێوان شیعەو سوننە بکەن ئەگەر نەچنە ناو قووڵایی پێشبڕکێ و ناکۆکی خێزانیی و هەڵسەنگاندنی لایەنە فیکری و کۆمەلایەتیەکانی .

ئەم دوژمنایەتیە لە سەروەختی ڕەشیددا پەرەیسەند ، ئەو پێش ئەوەی خەلافەت بگرێتە دەست بەتوندی ڕقی لە عەلەویەکان و شیعەچێتی ئەوان بوو .

یەکێک لە شاعیرەکانی ئەو سەردەمە پەنای بردە لای بەرامیکەکان بۆ ئەوەی نزیکی بخەنەوە لە خەلیفە ڕەشید تا شتێکی دەست بکەوێت ، وەکوو چۆن شاعیرەکانی تر دەستیان دەکەوت ، پێیان وت بڕۆ لە شیعرەکانتا هەجوی بنەماڵەی ئەبو تالیب بکە و بە خراپ ناویانبەرە ، ئەویش وای کرد وەکوو ئەوان ویستیان و دوایی ئەوەی دەستکەوت کە خەونی پێوە دەبینی .

هەر لە سەروەختی عەباسیەکاندا مەئمون ویستوویەتی ناوبژی بکات لە نێوان ئەم دوو خێزانەدا تا ڕێکیانبخات ، بەڵام سەرکەوتوو نەبووە . ئەو ویلایەتی عەهدی خۆی دا بە یەکێک لە عەلەویەکان کە ناوی عەلی بن موسا بوو بەڵام عەباسیەکان لێی ڕاستبوونەوە و ڕاپەرینیان لەدژی کرد و ناچاریانکرد بەزووترین کات خۆی ڕزگاربکات لەم کابرایە و قسەوباسیش هەیە کە گوایا ژەهرخواردی کردووە و ئیتر ناوبژی و ڕێککەوتنیش لەگەڵ ئەودا مرد .

مەئمون لەگەڵ ئەوەی بەلای عەلەویەکاندا دایدەشکاند ، بڕوای وابوو کە عەباس پێشترە لەعەلی بۆ جێگرتنەوەی پەیامبەر ، ئەو لەو بارەیەوە قسەی لەگەڵ عەلی بن موسی دەکرد و وشەیان دەگۆڕیەوە و پێی وت : ئەگەر پێتان وایە فاتیمە نزیکی پێغەمبەرە ، بەڵام هەق دوای فاتیمە دەگەرێتەوە بۆ حەسەن و حوسەین کە هەردووکیان زیندوون ، نەک عەلی .

لەسەوەختی موتەوەکیل دوژمنایەتی نێوان عەباسیەکان و عەلەویەکان گەیشتە ئەپەڕی ، موتەوەکیل چارەی عەلی کوری ئەبو تالیب ـ ی نەدەویست ، ڕقی لێبوو ، هەر موتەوەکیل خۆی فەرمانی دا گۆری حوسەین وماڵەکانی دەوروپشتی تێکبدەن و نەهێڵن کەس بچێتە زیارەتی ، کە بیستی زمانەوانی ئەو کاتە ئیبن ئەلسەکیت چاکەی حەسەن و حوسەین دەڵێ و بە باش باسیان دەکات ، فەرمانیدا زمانی دەرکێشن . دەرچوون نییە لە ڕاستی ئەگەر بڵێین کە ئەهلی حەدیس و زانا ئاینییەکان (فەقیهەکان) بەشدارییان کرد لەو دوژمنایەتییەی کەوتە نێوان هەردو خێزانی ئەهل ئەلبەیت ، کە (بنەماڵەی عەباس) عەباسیەکان خۆیان هەوڵیان دەدا و دەیانویست نزیکببنەوە لەوان ، بەڵام بێ سوودبوو ، هۆی ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە پیاوە ئاینییەکان بەگشتی عەلەویەکانیان بە باشتر دەزانی وەک لە عەباسیەکان ، ئەمە لەبەر توندڕەوی تائیفی و خێڵەکی نەبوو ، بەڵکوو لەبەر ئەوە بوو عەباسیەکانیان وەکوو ئەمەویەکانی پێش خۆیان سەیر دەکرد لەگەڵ جیاوازیەکی کەم . بەڵام عەلەویەکان شۆڕشگێر بوون و نزیکتر بوون لە گیانی ئیسلام وەک لە ملکەچکردن و چۆکدادان .

مەئمون بە پێچەوانەی موتەوەکیل ، خۆی بەستبۆوە بە مەزهەبی موعتەزیلە و فەلسەفەی پێوە دەکردن . موعتەزیلە کۆمەڵە خەڵکێک بوون دەیانویست بیروباوەڕی ئاینیی لەسەر بنەمای عەقڵ وبیرکردنەوەی مەنتیقی بنیات بنرێ و مەئمون یان بەکاردەهێنا بۆ بڵاوکردنەوەی مەزهەبەکەیان لە نێو خەڵکییدا و هەوڵێکی زۆریشیان دەدا لەوپێناوەدا و هەرکەسێک جیاواز بوایە لەگەڵیان دەیانچەوساندەوە .

هەرچی موتەوەکیل ـ ە بەپێچەوانەی مەئمونەوە ، موعتەزیلەکانی دەچەوساندەوە و بەدوای هەر یەکێکیانەوە بوو ، لە پلەوپایە کە پێشتر دەستیان کەوتبوو دووریانی دەخستەوە . یەکێک لەو شتانەی ئەو کردی لەو پێناوەدا ، فەرمانیدا بە هاوکارەکانی لە میسر کە ڕیشی(**قاضي القضاة**) سەرۆکی دادگا کە لە موعتەزیلەکان بوو، بتاشن و هەتکی بکەن و بێزاری بکەن و سواری گوێ درێژی بکەن و بە ناو بازاردا بیگێرن .

موتەوەکیل یەکێک بوو لە خەلیفە هەرە زۆردارەکان لە ڕووی خوێنڕشتن و سووکایەتی پێکردن و کاری خراپەوە ، فەرمانی دەدا بە پیاوە ئاینییەکان کە حەدیسی وا بڵێن کاربکاتە ناخی مرۆڤ لە پێناوی سەرخستنی سوننەو جەماعەت ، واتە ژیانەوەی سوننە

و مراندنی داهێنان . وای لەوانە کردبوو کە پیایدا هەڵبدەن و بەرز بینەرخێنن و سەیری بکەن و لە کارە خراپەکانی خۆش بن ، هەندێک لەمانە دەیانگێڕایەوە کە لە خەویاندا بینیویانە خودا لە کارە خراپەکانی ئەو خۆش بووە .ئەمری دەدا خەڵکیی دەست بەرزبکەنەوە و لاسایی بکەنەوە ، ئەوەی خەلیفەکانی بەنی عەباس سەرکەوتوو نەبوون لە ڕاکێشانی ئیمام و فەقیهەکان بەلای خۆیاندا ، ئەم توانی بە چەپۆکێک جێبەجێی بکات .
موتەوەکیل سەردەمێکی نوێی دەستپێکرد لە مێژووی ئیسلامدا ، دین و دەوڵەت بوون بە یەک سیستێم و ڕێژیم ، دین لایەنگری دەوڵەتی دەکرد بە قەڵەمەکەی ، دەوڵەتیش لایەنگری ئاینی دەکرد بە شمشێرەکەی ، خەڵک دەستیان بەرز دەکردەوە و دووعایان دەخوێند و دەیانگوت : (خوایە ئاین و دەوڵەت سەرخەیت) .
ڕووداوێکی تری گرنگ هەیە کە بایەخی زۆری هەیە لە گەشەپێدانی بیری ئیسلامیدا و نابێ کەم حسابی بۆ بکرێت یاخود لە نرخی کەمبکرێتەوە ، کە مێژوونووسەکان لە سنوورێکی ئێجگار تەسکدا باسیان لێوە کردووە ، ئەویش درێژەدانە بەو ڕێبازەی کە خەلیفە ڕەشید و موتەوەکیل لەسەری دەڕۆیشتن . ڕووداوەکە بریتییە لە خەلیفەکانی ئەندەلوس کە هاتنە ناو مەزهەبی ئەهلی سوننە و جەماعەت و پێشبڕکێیان دەکرد لە هاندانی فوقەها و عالیم و ئیمام و دانەرەکان . ئەمانە هەستیان بە هەڵەی ئەمەوییەکانی پێش خۆیان کردبوو لە شـــام کە خۆیان دووردەخستەوە لەو توێژەی کە ناویان هات .
ئەندەلوسیەکان توانییان ئەو توێژە لە خۆیان نزیک بخەنەوە و کتێبەکانیان بە بەرزترین نرخ بکڕن و هەندێکیان لە ڕۆژهەڵاتەوە بانگەشە بکەن بۆ ئەندەلوس و ئیتر وای لێهاتبوو ئەوانەی ناڕەحەت دەبوون ، لەوێ باریان دەکرد بۆ ئەندەلوس بۆئەوەی پلەو پایەو دەستکەوتیان زیاتر بێت . ئەندەلوسییەکان لەباسی ئاینییدا لەسەر ڕێبازی ئیمامەکانی وەکوو ئەبی حەنیفە و جەعفەر بن محەمەد و شافیعی نەدەڕۆیشتن و زیاتر دەروێشی ڕێبازی موتەوەکیل بوون کە بریتی بوو لە (التسليم والتقليد) خۆ بەدەستەوەدان و لاسایی کردنەوە ، و ڕێکەوتی هەرکەسێک لەو جەماعەتەیان بکردایە دەریان دەکرد ، خۆ ئەگەر لوتیان بەلووتی کەسێکی سەر بە موعتەزیلەوە ببوایە ئەوا دەیانکوشت . جگەلەوە ئەندەلوسییەکان بە شانوباڵی خێزانی ئەمەوییەکاندا هەڵیاندەدا و بەلای عەلی و ئەولادەکانیدا نەدەچوون .

ئەم ڕێبازە نوێیەی ئەندەلوسییەکان کە بە خۆشویستنی ئەمەوییەکان ناوزەد دەکرێت ، ورد ورد جێی خۆی کردەوە لە ناوەندی زانستی ڕۆژهەڵاتدا . هەر ئەمە بووە هۆی ئەوەی ناوی معاویە بچێتە دڵی ئەهلی سوننەو جەماعەت لە ڕۆژهەڵات ، لای ئەوان معاویە لە هاوەڵەکانی پەیامبەر بوو ، وەحیەکانی ئەوی دەنووسییەوە .

ئەوەی سەرنج رادەکێشێ ئەوەیە کە زۆربەی فارسەکان لەوکاتەدا سەر بە ئەهلی سوننە و جەماعەت بوون و ئەسفەهان ناوەندی ئەوان بوو ، بەڵام ئەهلی عێراق کەزۆربەیان شیعە بوون لە ناوچەی کوفە خڕبووبوونەوە . لە بەغداش خەڵکانێک هەبوون ، سەر بەملا یا ئەولا بوون ، شارەکە بووبوە هێلانەیەک بۆ فیتنە لە نێوان سوننە و شیعەدا ، ئاژاوە و فیتنە لە نێوان ئەم دوو تائیفەیە هەتادەهات ڕووی لە زیادبوون بوو ، ساڵێک نەبوو بەغدا ئارامیی بە خۆیەوە ببینێ ، ناکۆکییەکانی نێوان ئەم دوولایە شێوەی توندوتیژیی بە خۆوە گرتبوو ، هەرلایەک توندڕەوی دەنواند بەرامبەر بە لایەکەی تر و دژایەتی یەکتریان دەکرد . درۆ دەرناچێت ئەگەر بڵێین ناکۆکی نێوان شیعەو سوننە شێوەی سەرگەرم بوون و لەخۆباییبوونی هاوەڵەکان و بنەماڵەی پەیامبەری (عەباس ، فاتیمە ، عەلی) بەخۆوەگرتبوو ، سوننەکان سەرگەرمی هاوەڵەکانی پەیامبەر بوون ، شیعەکانیش سەرگەرمی بنەماڵە بوون و ئیتر هەر لایە خۆی هەڵدەکێشا بەسەر لایەکەی تردا . حەدیسێکی پەیامبەر هەیە کە ئەهلی سوننە خۆیان پێوە بەستبۆوە : (هاوەڵەکانم وەکوو ئەستێرەی ئاسمان وەهان ، کامەیان بگری ڕێپیشاندەرن ، جیاوازی هاوەڵەکانیشم بەزەیی خودایە) لەولاشەوە شیعەکان بە وتەیەکی تری پەیامبەرەوە خۆیان بەستبۆوە : (ئەهلی بەیت وەکوو کەشتییەکەی نووح وایە ، هەرچی سواری بوو ڕزگاری بوو ، هەرچیش دواکەوت خنکا). سوننە چاکەیان لە هاوەڵەکانی پەیامبەردا دەبینییەوە ، شیعەش لەوەی کێ عەلەوی بێت . سوننە شیعەیان بە کەللە ڕەق دەزانی بەوەی هاوەڵەکانی پەیامبەر ڕەتدەکەنەوە ، ئەمانیش سوننەیان بەوە تاوانباردەکرد کە دوژمنایەتی ئەهلی بەیت دەکەن و دەست دەخەنە دەستی ئەمەوییە دوژمنەکانیان . ئەم ناو و ناتۆرەیە بووە دەردێکی کۆمەڵایەتی کە هەرهەمووی لە کەڵەکەبوونی فیکرییەوە دروستبوو .

لەسەدەی چوارەمی کۆچیدا بوەیهیەکان هاتنە بەغدا و هەموو شیعە بوون ، خەلیفەکانی بەنی عەباس هەموو ئەهلی سوننە بوون ، بەم شێوەیە دوو تائیفەی دەسەڵاتدار لە شاری بەغدا پەیدا بوون ، خەلیفە سونییەکان و ئەمیرە شیعەکان ، ناودارەکانی ئەوکاتەی بەغداش دوو جۆر بوون ، عەلەوییەکان و عەباسییەکان کەهەر یەکەیان سەرگەرمی تائیفەکەی خۆی بوو ، لەبەرئەوە ئاژاوە و پشێوی و خوێنڕشتن و دەستدرێژیکردنە سەر ژنان زۆر بوو بوو . ئەهلی سوننە کە بڕوایان بە خەلافەت هەبوو لایەنگری عەباسیەکانیان دەکرد و بە سێبەری خودایان دەزانین لەسەر زەوی . شیعەکان بڕوایان بە ئیمامەت هەبوو کە لە بنەماڵەی عەلی دا دەیانبینییەوە و لێی دەرنەدەچوون . ئەم دوو تائیفەیە (عەباسییەکان وعەلەوییەکان) سەرگەرمیی و حەماسەتی خەڵکی بەغدایان بۆ مەبەستی شەخسی خۆیان بەکاردەهێنا و دەیانهەژانن . ئیتر کارەکە لەوە دەرچوو کە شەڕو مشتومڕەکانیان لەسەر بیروباوەڕ بێت ، شەڕی ئەمانە ، شەڕ بوو لەسەر سەرۆکایەتی .

ناکۆکییە تائیفیەکانی نێوان سوننە و شیعە شێوەیەکی توندی بەخۆوە گرتبوو لەکاتی ناکۆکییەکانی نێوان عوسمانییەکان و سەفەوییەکان لەسەر عێراق بەمەرجێک عێراق خۆی سەرچاوەی ئەم ناکۆکییە بوو لەسەرەتادا و دوایی بوو بە ناوەندی ململانێی نێوان دوو دەوڵەتی شیعە و سوننە . سەفەوییەکان ڕۆڵێکی گرنگیان دەگێرا لە مێژووی شیعەچێتیدا و توانییان خەسڵەتە شۆڕشگێرییەکە لە شیعە داماڵن وبیکەنە مەزهەبێکی ڕەسمی کە هیچ جیاوازییەکی نەبێ لەگەڵ مەزهەبە ئاینییەکانی تردا ، فارسەکان پێش دەرکەوتنی سەفەوییەکان ئەهلی سوننە و جەماعەت بوون ، بزووتنەوەی عەباسییەکان لە ناو فارسەکاندا پەیدا بوو ، بە سەرپەرشتی و هەوڵو کۆششی ئەوانیش گەشەی کرد .

ئیمام و پیاوە ئاینی وزاناکانی ئەو سەردەمە هەموو فارس بوون وەکوو : نیسابوری ، بوخاری ، تەرمەزی ، رازی ، تەبەری ، غەزالی ، خۆراسانی ، شەهرستانی ، گەیلانی ، ئوسترابادی ، خوارەزمی ، جرجانی ، ئەمەدی ، ئەسفەهانی ، تەستری .....

فارسەکان هەر هەڵگری ئاڵای سەفەوی بوون پێش ئەوەی دەوڵەتی ئەمەوی دەربکەوێت ، سەفەوییەکان هەموو ڕێگەیەکیان گرتەبەر سەبارەت بە ناچارکردنی فارسەکان و ڕاکێشانیان بۆ سەر مەزهەبی شیعە ، پەنایان دەبردە بەر چەوساندنەوە و

ئازاردان و کوشتن و برین لەم پێناوەدا ، درووشمی ئەوان لەمەدا (یا عەلی) بوو ، ئەمەی ئەمان کردیان بەرامبەر بە فارسەکان ، هەمان شت بوو کە ئەیوبییەکان لە میسر کردیان دژی دەوڵەتی فاتمی . شیعە لە سەروەختی سەفەوییەکاندا بووە مەزهەبێکی نەتەوەیی لە ئێران ، کە دواتر ڕەنگی لووتبەرزی و لەخۆباییبوونی نەتەوەییان تێهەڵسوو تا لەدواجاردا بوو بە بیروباوەڕی دەسەڵاتداران . سەفەوییەکان بۆ پڕوپاگاندەکردن پەنایان بردبوە بەر کۆمەڵێ دەروێش و ماستاوچی خۆیان کەبەشیعرو قسەی بریقەدار لەهەموو شوێنێکی وڵاتدا بە شان و باڵی ئەواندا هەڵیان دەدا و هاواریان دەکرد یا عەلی ، بەم شێوەیە هەروەکوو چۆن پێشتر بەناوی خوا و پێغەمبەرەوە کاریان بۆ بیروباوەڕ و مەزهەبی خۆیان دەکرد ، بەهەمان شێوە عەلی یان کردبوو بە چەکێک بەدەست خۆیانەوە . دەسەڵاتدارانی سەفەوی و عوسمانی لە بنەڕەتدا جیاواز نەبوون لەیەک تەنها بە شێوە نەبێت ، هەردوولا خواپەرستییان دەکردو خواپەرستیشیان دەدزی بۆ بەرژەوەندی خۆیان ، کاروکاسپی ئەمانە هاتبوە سەر دروستکردنی مزگەوت و ڕازانەوەی دیوارەکانی و لە ئاڵتوونهەڵکێشانی منارەکانی . بۆ نموونە ئیمامی ئەعزەم لە کاناری لای چەپی ڕوباری دیجلـە نێژراوە و ئیمام کازمیش لە کەناری لای ڕاست ، خەڵکانی هەردوو گەرەکی کازمییە و ئەعزەمییە بەمبەرو بەوبەری ڕوبارەکەوەن کە خەریکی جنێودان و سووکایەتیکردنی یەکترین ، بەمەرجێک هەردوو ئیمامەکە سەر بە یەک حزبن چونکە دژی دەسەڵاتداران بوون .

دەگێرنەوە ناسرەدین شا (شاهی ئێران) لە ساڵی 1870دا زیارەتی مەرقەدی ئیمام حوسەینی کردووە و لێی پاڕاوەتەوە و بەدەوریدا گریاوە و فرمێسکی بۆ هەڵڕشتووە هەتا چاوەکانی هیلاک بوون ، هارون ئەلڕەشید ـ یش هەمان شیوەن و گریانی کردووە ، کەچی هەردوولایان خوێنڕێژ ، گەندەڵ ، رەوشت نزم بوون .

ئەوەی دیراسەیەکی مەوزووعی شیعە بکات ، داب و نەریتی کۆمەڵایەتی نادیاری لێ هەڵ دەهێنجێ کە جێی تێڕامان و سەرسوڕمانە ، هەیە شانازی بەم داب و نەڕیتە شێواوەوە دەکات کە لە قسەی بەتاڵ بەولاوە هیچیتر نییە . ئەمانە پاشماوەی سەردەمێکی کۆنی بەسەرچوون کە ماوەتەوە و لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورتیان دەکەینەوە :

یەکەم/ بڕواهێنان بە ئیمامەت : (الرئاسە العامە) : شیعەکان بە چاوی ڕێزوحورمەتەوە سەیری ئیمامەکانی خۆیان دەکەن کەدەیانگێرنەوە بۆ ئەولادەکانی عەلی و لای ئەوان ئەمانە هەڵەیان نەکردووەو بێ گوناه و بێ خەتان بۆیە بەرزیان دەکەنەوە بۆ ئاستێکی بەرزتر لە مەردم و پەنادەبەنە بەر مەرقەدەکانیان و داوای شفاعەت و لێخۆشبوونیان لێدەکەن بەرامبەر بە خەتا و گوناهەکانیان . ئەم زێدەڕۆییە لە پیرۆزو بەرزڕاگرتنی ئیمامەکان لەسەرەتاوە بیروباوەرێکی شۆڕشگێرانە بوو کە دوایی ڕووت بووەوە لە خەسڵەتی شۆشگێڕانە و بوو بە بیروباوەڕێکی بەتاڵ لە گیان .
مەبدەئی پاکیی ، مانایەکی کۆمەڵایەتی هەیە کە بریتییە لە ڕەخنەیەکی ناڕاستەوخۆ لە گەندەڵیی و نزمیی دەسەڵاتدارانی ئیسلام . شیعە سەرەتاییەکان لەوانەی بڕوایان بە پاکیی ئیمامەکان هەبوو ، بەەڕنگاری خەتاو تاوانەکانی دەسەڵاتداران دەبوونەوە . ئەمە لەوەی ئیفلاتون و فارابی و گەلێکی تر لە فەیلەسووفەکان دەچوو بۆ چاکسازی لە کۆمەڵدا ، ئەو دوانە بڕوایان وابوو کە چاکسازی لە کۆمەڵدا دەبێ بکەوێتە ئەستۆی فەیلەسووفێکی پاک و ڕەوشتبەرز .
دووەم/ خاڵی دووەم لە شیعەچێتی (عەقیدەی) بڕواهێنان بە مەهدی یە ، هەر ئەم بڕوایە بـیناغەیەکە شۆڕشی زۆری لەسەر بەرپا کراوە لەسەردەمە کۆنەکاندا .مەهدی بە مانا کۆمەڵایەتییەکەی مانای شۆڕشگێرە ، ئەو کەسەی خوا هیدایەتی داوە بۆ هەق ، بۆ چاکەکردن . لێکۆڵەرەو و مێژوونووسەکان سەریان لەوە دەرناچێ کێ یەکەمجار لە مێژووی ئیسلامدا زاراوەی مەهدی بەکار بردووە ، هەندێک پێیان وایە لە ئەلمەسیح وەرگیراوە کە لە تەوراتدا هەیە و دوایی تەعریب کراوە . مەسیحیش بەو کەسە دەڵێن کە خوا هیدایەتی داوە و لایەنگری خۆی ناردوە بۆ ئەو کەسە کە مانای (مەمسوح) ە.
تەورات باس لە مەمسوح دەکات کە خوا دەینێرێ بۆ موژدەپێدان بە خەڵکی هەژار ، ئەمەی لە تەوراتدا هاتووە نزیکە لەوەی شیعەکان بڕوایان پێیەتی دەربارەی (مەهدی) . هیواو ئاوات و خەونی چەوساوەکان لە هەموو کات و شوێنێکدا وەکوو یەکن ، ئەوەی زوڵمی لێدەکرێ و ناتوانێ تۆڵەی خۆی بسەنێتەوە ، پەنا دەباتە بەر بڕواو ئیمان و بیروباوەڕی خۆی ، لەناو ئەوانەش بڕواهێنان بە ئەفسانە وخەیاڵ و بیرکردنەوەی بێسەروشوێن و بەو پێیە کۆشکێک لە خەیاڵ و هیوا بۆ خۆی درووستدەکات .

سێیەم / خاڵی سێیەم بریتییە لە سوننەتی (التـقیە) ، واتە خۆبەدەستەوەنەدان ، خۆپاراستن ، خۆبەهێزکردن ، پێداگرتن ، کەخۆی دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە ، لەسەرەتاوەلەگەڵ جووڵانەوەی شۆڕشدا دەرۆیشت . شیعە کۆنەکان پەنایان دەبردە بەری بۆئەوەی تەنگ بە دەوڵەت هەڵچنن . مامۆستا موسی جاراللە دەڵێ : تەقییە لە ئایندا جیاوازی نییە لەگەڵ (نێوان تێکدان) و باسی شیعەش دەکات بەوەی گیانی ئەو نیفاقەیان (دووڕوو ، دووزمان ، درۆزن) تێدا بەهێزە و بەرهەمەکەشی هەر لە ئاین لادانە کە کفر و ئیلحاد دەگرێتەوە . شەڕکەرێک (موجاهید) لە ڕێی ئایندا دەڵێ : تەقییە ڕاست و درووست بوو لەسەرەتای سەرهەڵدانی ئیسلامدا ، ئەو کاتەی قورەیشییەکان موسڵمانەکانیان دەچەوساندەوە . بەڵام دوای ئەوەی دەوڵەتی ئیسلام بەهێز بوو ئەوا تەقییە درووست نییە . بەهەرحاڵ لەم چەرخەدا تەقییە خەسڵەتی شۆڕشگێرانەی خۆی ونکردووە و بەسەریش چووە ، شیعەکانیش ئێستا شتێکی ئەوتۆ لەسەر مانای فراوانی شۆڕش نازانن .

چوارەم / ئەوەیە کە ئەمڕۆ پێی دەوترێ (**عزاء الحسین**) واتە پرسە و شیوەن و گریان بۆ گیانی حوسەین کە لەسەرەتادا درووشمێک بوو بەرز دەکرایەوە بۆ پڕوپاگاندەکردن وتۆڵەسەندنەوە لە دەوڵەت و وای لێهات بەتێپەربوونی ڕۆژگار ببێتە چەند بۆنەیەکی ئاینی کە هیچ مانایان نییە .

کۆن شیعەکان لە ژێر زەمیندا کۆدەبوونەوە بۆ بەسەرکردنەوەی ئەم ڕۆژەڕەشەی خۆیان و لەوێ لەناو خۆیاندا باسی حوسەین و ئەو زوڵم و زۆرە دەکرا کە لێی کرابوو ، هەروەها باسی چەوساندنەوەی خۆیان دەکرد کەدەوڵەت لە هەموو قۆناخەکاندا پەنایان دەبردەبەر .

شیعە هاوچەرخەکان (**المعاصر**) ئەو بیروباوەڕانەیان لە بیر خۆیان بردبۆوە کە حوسەین لە پێناویدا ڕادەپەڕی و دەجەنگا ، ئەمان زیاتر خەریکی شیوەن و گریان و فرمێسک هەڵڕشتن بوون هەروەکوو ئەمە ئامانجی گەورە بێت و ئیمامە شۆڕشگێرەکەیان لەسەرئەوە کوژرابێ .

بەهەزاران شیعە دیدەنی مەرقەدی ئیمام حوسەین دەکەن و پاشان چۆن ڕۆیشتن ئاوا دەگەڕێنەوە و لە شیوەن وگریان و فشە و خۆدەرخستن بەولاوە هیچی تریان نەکردووە.

ئەمانە ئێستا لە شۆڕشگێرە دامرکاوەکانن ، دەسەڵاتدارانی سەروەختی خۆیان سڕیانی کرد ، ئەو شمشێرەی شەڕی فەرمانڕەواکانیان پێدەکرد ، ئێستا گۆڕیویانە بۆ زنجیر و لە پشتی خۆیانی پێدەدەن و بە نووکە ڕمیش سەری خۆیان بریندارده‌کەن .
وەرزی زیارەت و دیدەنی لە کەربەلا وەکوو وەرزی چوون بۆ حەج وایە لە ڕووی زۆریی خەڵکەوە کە زوو زوو بۆی دەچن ، بەڵام دیدەنییەکەی شیعەکان لە هەندێ رووەوە جیاوازە وەک لە حەج چونکە لە ناخیاندا تۆوی شۆڕشێکی دامرکاویان پێیە ، ئەوەی ئەم دیمەنە ببینێ لە کەربەلا هەست بە مەترسییەکی شاراوە دەکات .
موتەوەکیل ڕۆژی خۆی هەوڵیدا ئەم مەترسییە نەهێڵێ ، مەرقەدی ئیمام حوسەینی ڕووخاند و زەویەکەی کێڵا و ئاوی کردە سەر . کەچی سەرکەوتنی تەواوی بەدەست نەهێنا ، خەڵکیی بە نهێنی دەهاتن بۆ زیارەت و لەو پێناوەشدا نەفەس درێژ بوون ، گۆڕی حوسەین مایەوە لەگەڵ ئەم هەموو دەست درێژییەدا و خەڵکیش تینوێتییان نەشکاوە . پێشتر شیعەخوازەکانمان شوبهاند بە کێوێکی ئاگرپژێنی (برکان) دامرکاوە و ڕۆژێک لە ڕۆژان وەهابوون و ورد ورد بوونە کێوێک کە تەنها نەختێک دووکەڵی لێبەرز دەبێتەوە . کێوی ئاگرپژێنی دامرکاو بەتاڵ نییە لە مەترسی چونکە لە ناوەوەی خۆیدا ئاگری تێدایە ، بەڵام کەس نازانێ کەی جارێکیتر دەتەقێتەوە .
شیعەچێتی ئێستا هەمووی ئەفسانەو قسەی بەتاڵ و حەتاڵە و زاناکانی کۆمەڵ بە ئەفسانەی کۆمەڵایەتی ناوزەدیان دەکەن . ئەمانە لەسەردەمی خۆیدا ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو لە ئاژاوەنانەوە و شۆڕش بەرپاکردن .
ئیمام پەرستەکان ئەوەی هەموو شیعە بڕوایانی پێهێناوە وا هەڵکەوتوون کە دەست لە ڕەخنەگرتن لە فەرمانڕەوایان هەڵنەگرن و وەکوو ئۆپۆزسیۆن لە بەرامبەریاندا ڕاوەستنەوە بە درێژایی مێژوو ، ئەوان بڕوایان وایە کە حکوومەت ناسنامەی سیاسی هەرچییەک بێ هەر چەوسێنەرو زاڵمن و ئەوکاتە دەست هەڵدەگرن کە ئیمامێکی سەر بە بنەماڵەی عەلی دەسەڵات بگرێتە دەست .
ئەو بەرنامەیەی ئەوان پێیانە بۆ ڕژێمی حوکم نموونەیەکی زۆر بێ وێنەیە و لەخەیاڵ و خەو دەچێت نەک واقیع ، بۆیە هەمیشە لە یاخیبونێکی بەردەوامدا بوون ، پێوانەو

هەڵسەنگاندنی ئەمان بۆ ئیمام و ئیمامەت چۆنە ، هەمان شتیان دەویت بۆ فەرمانڕەواو دەسەڵاتداران .
ئەم بیروباوەڕە دوژمنایەتی ژۆری لێکەوتەوە لە نێوان شیعەکان و دەسەڵاتداراندا کە بەخوانەناس ، کافر ، لەئاین لادەر (زەندەق) تاوانباردەکران ، ڕەتکردنەوەی شتەکان لەلایەن ئەمانەوە وای لێـهاتبوو شێوەی ڕەتکردنەوەی ئاین و دەوڵەت بەخۆوە بگرێت ، تەنانەت کار گەیشتبووە ئەوەی بە کافەر و لە ئاین لادەر ناویان ببەن نەک شیعە ، ئەم بەزمە هەتا ئێستایش هەر بەردەوامە .
ئەوەی قوڕەکەی زیاتر خەستکردوە ئەوەیە ئیمام و زاناکانی شیعە هیچ شتێکی حکوومەتیان قەبووڵ نییە و بۆ بژێوی خۆیان پشت بە سەرچاوەی خەڵکی سەر بەخۆیان دەبەستن ، تەنانەت شیعە زاناکانی ئێرانیش یارمەتی لە میللەتەوە وەردەگرن و هیچی حکوومەتی ئێرانیان قەبووڵ نییە بەمەرجێک حوکم لە ئێراندا بەدەست شیعەوەیە .
ئەم توێژە ئەگەر هاتوچۆی دەزگا و دایەرەکانی حکوومەت بکەن ئەوا لە بەر چاوی خەڵک سووک و بێ نرخ دەبن و بە سیخوڕ (جاسوس) ناویان دەبەن . نەفرەتکردن لە حکوومەت لەلایەن شیعەوە بۆتە گرێیەکی نەفسی ، زۆر زەحمەتە بۆ زانا شیعەکان لە حکوومت نزیک ببنەوە لەو کاتەدا کە ئەوان مەبەستیانە ڕێزو حورمەتیان لای خەڵکی بمێنێ . ناشیرینترین توومەت کە بخرێتە پاڵ شیعەکان ئەوەیە کە پێیان بڵێن مەعاش لە حکوومەت وەردەگرن .
زاناشیعەکان شانازی دەکەن بەوەی دەرگای کۆششکردن و خۆهیلاککردن و خۆبەختکردن لای ئەوان کراوەیە ، بەڵام لەڕاستیدا سوودیان لێوەرنەگرتووە . ئەوان لە پەیداکردنی ڕزقی خۆیاندا پشت بە خەڵکی دەبەستن ، خەڵکییش حەزیان بە نوێکردنەوەی ئەو داب ونەرێت و بیروباوەڕانە نییە کە لە باب و باپیریانەوە بۆیان جێماوە . کۆششکەرێکی شیعی هەقی دراوەتێ نوێکردنەوە بکات لە شەریعەتدا بەڵام نایکات چونکە دەترسێت خەلکی لێ ڕاست ببێتەوە ونان بڕاو ببێت
شیعەکان میراتگری موعتەزیلەن لە بیری فەلسەفەو ئازادی بیرکردنەوە ، ئەوەی کتێبەکانی شیعە دەربارەی بیناغەکان (الاصول) بخوێنێتەوە ، فەلسەفەی موعتەزیلەی بە ئاشکرا تێدا دەبینێتەوە .

کێشەیەکی تری شیعە ئەوەیە کەزاناکان لە نێوان خۆیاندا زانیاری دەگۆڕنەوە و فەلسەفە دەکەن و لەبەردەمی خەڵکیدا ئەو کارە ناکەن ، لەبەرئەوە دیوی ناوەوەیان تێکۆشانە بەڵام دیوی دەرەوەیان لاسایی کردنەوەیە . بەدەگمەن شیعەیەکی خۆبەختکەر دەبینی کە لە بیری ئازادی خۆی دەرببڕێ لای خەڵکیی . ئەم خۆبەستنەوەیەی ئەوان بە زۆربەی خەڵکەوە (عامە الناس) وای لێکردوون پشتگیری لە شۆڕشەکانی ئەوان بکەن دژی دەسەڵاتداران .

زاناکانی شیعە لایەنگری و پشتگیری شۆڕشی جۆراوجۆریان کردووە لە عێراق، سوریا، ئێران لەو سەردەمانەی دواییدا . ئەوەی سەیروسەمەرەیە کاتێک بزووتنەوەی دەستوور لە ئێران دەستی پێکرد لە کاتی خۆیدا ، بەپشتگیری و فەتوای پیاوە ئاینیەکان لەسەر پێی خۆی وەستا ، بەڵام پیاوە ئاینیەکانی دەوڵەتی عوسمانی دژی وەستانەوە و فەتوایان دا کە ئەوە دەرچوونە لە ئاینی ئیسلام و کفرە .

ئەگەر بزووتنەوەی شێخ محەمەد عەبدە بخوێنینەوە کە لە میسر پێی هەڵسا ، دەبینین زانایەکی شیعی بەناوی جەمالەدین ئەفغانی تۆوەکەی بۆ ڕشت ، ئەفغانی کەسێکی عەلەوی ئێرانی بوو ، ئاین و فەلسەفەی لە نەجەف خوێندبوو . کە چو بۆ میسرنازناوی (لقب) ئەفغانی لە خۆ نا ، ئەگەر وای نەکردایە نەدەتوانرا ئەو شۆڕشە گەورەویە بەرپا بکرێت لە میسر .

عارف کەریم ـ ستۆکهۆڵم

2005/05/30